

PÉNZES TIBORC SZABOLCS

A PASZKVILLUS MŰFAJ ÉS A VÁRADI PASQUILLUS RENDRHAGYÓ VONÁSAI

Az 1640-es évek második felétől, az újonnan állásba kerülő lelkészek és kollégiumi tanárok hatására, Váradot is elértek a kor modernnek számító egyházi és tudományos eszméáramlatai, a puritanizmus, a karteziánizmus és a coccejanizmus. Az új irányzatok fokozatosan tért hódítottak, s néhány évig úgy tűnt, hogy nagyobb zökkenők nélkül bekövetkezhet az oktatás és az egyházi élet teljes megújulása. A reformok hívének és támogatójának számító Rákóczi Zsigmond 1652-ben bekövetkezett halálával azonban minden megváltozott. II. Rákóczi György fejedelem pártfogásával újra felerősödtek azok a nézetek, melyek nyomán az 1646-os szatmárnémeti zsinat az újítások ellen foglalt állást. 1655 májusára a Tiszántúli Egyházkerület vezetése zsinatot hívott össze Debrecenbe, ahol gátat kívántak szabni az új nézetek terjedésének. Röviddel a zsinat után, ahol a váradi lelkészeket kötelezték az innováció beszüntetésére, keletkezhetett az a gúnyvers, ami az aktuális történések alapján az apokaliptikus közelségére figyelmeztet, név szerint felsorolva azokat, a zömmel a bihari egyházmegegyében működő lelkészeket és tanárokat, akik tevékenységükkel a református egyház szakadását idézhetik elő. A vers kézírata ma a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban található Ms. 1671-es jelzettel, nyolcadrét alakú három tiszta levélen. A jelek szerint a kézirat nem autográf, hanem egykorú másolat. Erre utal a tiszta, rendezett, javításoktól mentes íráskép és a lapok alján az őrszavak használata. A versnek nincs külön címe, a cím helyén, feltehetően valamelyik másoló jóvoltából, műfaji megjelölés olvasható: *Pasquillus*. A 34 strófás, felező tizenkettesekben megírt gúnyvers egy történelmi énekekre jellemző felütéssel indít, amit az előző esztendő napfogyatkozása, az egyházi innováció és az utolsó ítélet összefüggéseinek taglalása követ, hogy aztán kiáradhasson a váradi esperesség puritánnak gondolt lelkészeinek jórészt név szerint kicsúfoló versfolyam, amit a versírás helyét, Váradot megjelelő versszak zár.

A gúnyirat nem ismeretlen az irodalomtörténészek előtt, informatív versszakai gyakran illusztrálják a szereplők életrajzát, vagy a kor egyházi belharcainak hangulatát. A *Pasquillus* egésze azonban csak Fekete Csaba érdeklődését keltette fel, aki egy hosszabb tanulmányban foglalkozott a kicsúfolt személyek és a puritanizmus kapcsolatával, s néhány azonosítatlan szereplő, nem kellően megalapozott identifikálására is vállalkozott.¹ Ez volt az egyetlen próbálkozás, az adatgazdagság varázsában

¹ FEKETE Csaba, *Napban lőtt eclipsis után. Bihar és a puritánok*, Debrecen, Különlényomat, 1999 (Könyv és Könyvtár, 21), 205–231. – Egyes kutatók szerint a napfoltok számának változása egyes területek csapadék-

felborult rész-egész viszony helyreállítására is azért, hogy Fekete a személyi információkat nem tartalmazó szakaszok kapcsolódásainak feltárására is kísérletet tett. Konklúziója azonban csupán annyi, hogy „A napfoltok hatnak az időjárásra és a termésre, de nincsenek közvetlen összefüggésben a 17. század szellemi mozgalmával.”² Aprólékos filológiai elemzéssel azonban lényegesen messzebbre juthatunk, s képet alkothatunk a szerző irodalmi és kulturális ismereteiről, valamint választ kaphatunk arra a kérdésre is, hogy hogyan függ össze a napfogyatkozás a puritánok okozta problémákkal.

A műfaj történetének áttekintése a 17. század közepéig

A 16. század elején Róma egyik igen forgalmas terén, ami az egyetem és egy népszerű piac tözsomszédságában feküdt, egy spontán szokás kezdett kialakulni. Az történt ugyanis, hogy a Caraffa kardinális palotája mellett a századelőn felállított antik szobortorzóra, illetve a kezdet kezdetén az ünnepi körmenetek alkalmából szőnyegekkel díszített palota falára az egyetem diákjai, tanárai s más helybeli literátusok az ünnepségeket köszöntő és dicsőítő latin nyelvű epigrammákat tűztek ki. A szokást állítólag egy Pasquino nevű latintanár kezdeményezte, aki a későbbiekben a szobor névadójává is vált. Néhány év elteltével a versek kiragasztásának alkalomhoz kötöttsége megszűnt, s a latin epigrammákat mindinkább felváltották a főurak magánéletét, a pápai udvar szokásait és a pápaválasztások botrányait kipellengérező, névtelenül kiragasztott olasz nyelvű szatirikus gúnyversek, amiket ekkoriban kezdtek a szobor neve után paszkvillusoknak nevezni.³ Az ellenfelek bértollnokai, anonimitásukat ugyancsak megőrizve válaszoltak a gúnyolódásokra, verseiket egy másik szobron, Marforion megjelentetve. Ez a felelgetős gyakorlat képezte az alapját a következő évszázadokban oly gyakran előforduló „paszkvillus-háborúknak”. A műfaj ebben a korai, humanista korszakában mindvégig megőrizte szatirikus jellegét, a viszonylag tömör verses formát és a kritikus, ámde humoros hangvételt.

A paszkvillusokban megfogalmazott egyházkritika aztán idővel egyre szélesebb társadalmi csoportok egyetértésével találkozott, s ahogy Európában is terjedni kezdetek az egyház reformját sürgető nézetek, a műfaj is mind népszerűbbé vált. Ennek oka nemcsak a paszkvillusok mondanivalójának rendkívüli időszerűsége volt, hanem az is, hogy az Itáliában tanult humanisták körében ismert és kedvelt volt az ilyesfajta állásfoglalás. A paszkvillus azzal, hogy átlépte Róma, majd Itália határait is, megszűnt a literátusok szűk körének intellektuális-provokatív szórakozása lenni, ami azzal járt, hogy az elégedetlenséget kifejezésre juttató mondanivaló fokozatosan háttérbe szorította a poétikai elvárásokat, s a névtelenség fedezékébe bújó szerzők tolla

mennyiségre van hatással. A napfogyatkozás viszont csak a jelenség néhány órányi időtartama alatt okoz zavarokat, például az állatok viselkedésében. A két jelenség nem ugyanaz!

² *Uo.*, 205.

³ LUKÁCSY András, *Kiment a ház az ablakon: Költészet és játék*, Gondolat, Bp., 1981, 17-20.

alól gyakran durva és igénytelen versezetek kerültek ki. A popularizálódásához hozzájárult a terjedés módjának változása is. Kezdetben ugyanis a helyhez kötöttségből adódóan elsődlegesen azok az olvasni tudók ismerhették meg a verseket, akik elolvasták a falragaszon, így az olvasni tudás a közvetlen információszerzés előfeltétele volt, szemben például a röplappal, ami a képi megjelenítéssel az analfabéta tömegeket is direkt módon megszólíthatta. A későbbiekben viszont, a falragasz lemásolásával az üzenet eljuthatott olyan olvasni tudókhöz is, akik nem keresték fel a Pasquino szobrot. A szöveg első memorizálásával vagy lemásolásával a szöveg függetlenné vált a helyszíntől, s azáltal, hogy nyilvános közösségi helyeken kocsmában és piacokon is elhangozhatott, megszűnt az olvasni tudáshoz való kötöttség is. A paszkvillus ily módon a hatalom által kontrollálhatatlan alternatív nyilvánosságot teremtett.

A reformáció idején a nyomtatás nyújtotta nagyobb terjedelmi lehetőségek hatására a formai szempontok másodlagosakká váltak, s egyre gyakrabban paszkvillusként jelöltek meg olyan prózai műveket és hosszú verses dialógusokat is, amik tartalmilag és hangvételiükben összeegyeztethetők voltak a gúnyversekkel szemben támasztott elvárásokkal. Ennek következtében a 16. század második felében egyszerre voltak jelen a műfaj korai korszakára jellemző latin nyelvű szatirikus epigrammák, a nagyobb terjedelmű, általában nyomtatott prózai alkotások latinul és nemzeti nyelveken, valamint a nyomdafestéket nem tűrő, személyeskedő, s mind gyakrabban nemzeti nyelven megírt verses paszkvilluskok. Ez utóbbiak és a szatirikus epigrammák nem is mindig különültek el egymástól, amit jól példáz az a négy, II. Pál pápát gúnyoló Janus Pannonius epigramma, amit az első nagy paszkvillus-gyűjteménybe is felvett a kötet szerkesztője, Caelius Secundus Curio.⁴

Sem Magyarországon, sem Erdélyben nem tudunk olyan kitüntetett helyről, köztéri tárgyról, ami rendszeresen a gúnyversek közzétételére szolgált volna. Szepsi Csombor Márton meg is jegyezte a zeelandia-i kereskedővárosban, Middelburgban járva, hogy „Itt láttam először Pasquinus, avagy az mint most neuezik Pasquillus Columnáiat az Romai rend tartas szerint, amel’re etzaka szidalmas irasokat ragaztonak azok kik nilvan valo perrel nem mernek ellenkezőiöckel szemben szaltani.”⁵ Alkalmilag azonban előfordult, hogy a templom kapujára szegeztek ki verseket, gyakrabban nyilvános helyeken, piacokon, kocsmákban osztották vagy szórták szét az írott példányokat.⁶ Már 1529-ből is maradt fenn olyan adat miszerint

⁴ *Pasquillorum tomi duo*, [ed. Caelius Secundus CURIO], Eleutheropoli, 1544, 70-71. - Erről bővebben: BALÁZS Mihály, *Celio Secundo Curione paszkvillusgyűjteménye* = Uő., *Teológia és irodalom*, Balassi, Bp., 1998 (Humanizmus és Reformáció, 25), 123-141.

⁵ SZEPSI CSOMBOR Márton, *Europica varietas = Összes művei*, kiad. KOVÁCS Sándor Iván, KULCSÁR Péter, bev. KOVÁCS Sándor Iván, Akadémiai, Bp., 1968 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 1), 180-181.

⁶ ECKHARDT Sándor, *Végvári vitézek gúnyverse* = *Kodály emlékkönyv*, szerk. BARTHA Dénes, Akadémiai, Bp., 1953 (Zenetudományi Tanulmányok, 1), 111-114.; TÉGLÁS J. Béla, *A történeti paszkvillus a magyar irodalomban*, Szeged, 1928, 37.; GEORG KRAUS, *Erdélyi krónika (1606-1666)*, ford., bev., jegyz. VOGEL Sándor, Pro-Print, Csíkszereda, 2008, 157.

„Tordai Pál hunyadi esperest, gyulafehérvári kanonok és püspöki helyettes mind azokat, a kik a papok ellen gúnyiratokat s gúnyverseket szerettek, törvényszéke elébe idézi.”⁷ Ettől kezdve se vége se hossza a tiltó rendelkezéseknek. 1633-ban például Fodorik Menyhárt debreceni nyomdász szerződésében külön kikötötték, hogy „Semminemű újítást a könyvek kibocsátásában, sem valami hijába való pasquillust, de kiváltképpen theológiát a város becsületes prédikátorai és a becsületes tanács híre nélkül ne merészeljen.”⁸ Az 1644-es *Confessio Rakocziána* című parodisztikus gyónás után, ami Geleji Katona István és I. Rákóczi György párbeszédén keresztül tárja fel a fejedelem bűneit⁹ nem meglepő, hogy a Geleji-kanonok 80. pontja úgy rendelkezett, hogy a lelkészek „...illemsértő dalokat se ne írjanak, se ne daloljanak, becstelentő leveleket, gúnyiratokat ne terjesszenek.”¹⁰ A debreceni kollégium törvényei szintén tiltották a gúnyversírást¹¹, ám az effajta hatalmi intézkedések nem szabhattak gátat a burjánzó paszkvillus-irodalomnak.

A korlátozások hatása két dologban nyilvánult meg igazán. Egyrészt a sokszor vaskos iróniával telített versek szerzői, a hagyományoknak megfelelően, még inkább igyekeztek az ismeretlenség homályában maradni, másrészt felértékelődött a versek szóbeli terjesztésének jelentősége. Már Varga Imre is utalt arra, hogy a paszkvillus rendszerint „pletykaszerűen árad szét”¹², de nem pusztán a terjedés hasonlósága rokonítja a két jelenséget, hanem az is, hogy mindkettőt az aktualitás élte. Szvetelszky Zsuzsa pletykadefiníciója, a nem publikus információról szóló kitévelt részben leszámítva, akár a paszkvillusra is igaz lehet: „A pletyka ismerhető szereplőkről szóló, lokális összefüggésekben értelmezett, nem publikus információ, melynek legfőbb attribútuma a terjedés.”¹³ A paszkvillusok szerzőinek és terjesztőinek jutalma ugyanaz a másodlagos pszichés haszon, amiért a pletykát is továbbadják, nevezetesen a bennfentesség érzése, a csoporton belüli presztízsnövelés és a kapcsolatépítés. A paszkvillus és a pletyka egyetlen lényeges ponton különbözik egymástól: a verses paszkvillus, szemben a pletykával, nem transzformálható.

A tartalmi transzformálhatatlanság biztosítéka a vers poétikai kötöttsége, ami elősegítette a memorizálást és a későbbi felidézhetőséget is. Ennek igazolására két, egymástól időben igen távol eső példát hozhatunk. Ifj. Kemény Lajos és Ritoók Zsig-

⁷ SZABÓ Károly, *Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonatai (1232-1540): Negyedik és befejező közlemény*, TT, 1890, 348.

⁸ BALLAGI Aladár, *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése (1472-1877)*, Franklin, Bp., 1878, 77.

⁹ THALY Kálmán, *Ismeretlen históriás énekek a XVI-XVII-ik századból*, Száz, 1871, 399-417.; RMKT XVII/9, 221-230.

¹⁰ KISS Kálmán, *Geleji Katona István egyházi kánonai és a Szatmári Reform. Egyházmegye érvényes statutumai*, Kecskemét, 1875, 43.

¹¹ *A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. BARCZA József, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp., 1988, 66.

¹² VARGA Imre, *A nemesi verses pasquillus (Szentpáli Ferenc)*. ItK 1963, 292.

¹³ SZVETELSZKY Zsuzsa, *A pletyka*, Gondolat, Bp., 2002, 35.

mondné is ismertette Hegedős Sebestyén 1561-es kassai ügyét, mely jól példázza a terjedés hihetetlen gyorsaságát is.¹⁴ Hegedősnek az eretnek Gál papról szóló „cantilenáját” a megírása után nem sokkal már „előadták borozó társaságban – így a mislei prépost házában is –, az egyik jelenlévő pedig másnap már »kordén«, azaz könyv nélkül is elfújta belőle egyes részeket, amelyekre még emlékezett.”¹⁵ A hatalom védekező mechanizmusa azonnal működésbe lépett, s a városi tanács azzal zárta rövidre az ügyet, hogy ítéletében felszólította Sebestyén deákot, hogy vonja vissza a rágalmaikat, különben kitépik a nyelvét. 1804-ben pedig az egyik kolozsvári kocsmában olvasták fel a Kemény Farkasról szóló paszkvillust, amit egy mesterlegény szeretett volna lemásolni, de idő hiányában mindez nem sikerült. Ennek ellenére a rágalmazás miatt indított vizsgálat során egész sorokat tudott pontosan idézni, s ahol ez nem sikerült ott is szinte rímes prózában mesélte el a tartalmat.¹⁶

A pletyka bomlasztó erejét ismerve nem csoda, hogy a paszkvillusszerzők célkeresztjébe kerültek közül többen is, bevallottan megszenvedték a gúnyolódást. Említhetjük itt Heltai Gáspárt, akit igencsak bosszantottak a „Colosvari pasquillároc”¹⁷, vagy Czeglédi Istvánt, akiről nevelt fia, id. Köleséri Sámuel írta meg, hogy „... el-kezdé elsöben az élő nyelvel valo hatalmas tanítás által a’ lelki harczot, az után sok szép hasznos Könyveknek ki-bocsátása által, mellyek miatt, sok keserves méltatlan gyalázatok, pasquillus-ok, ki-Comoediaztatásokat, oknélkül valo fizetést, végre sanyaru rabsagot és halál hozó utazast kelle el-szenvedni.”¹⁸ Az 1640-ben Lorántffy Zsuzsanna nevének első szótagjára írt *Nova Transsylvania* című paszkvillus szerzőjét hónapokon át nyomoztatta I. Rákóczi György, míg végül a szerzőt, Széchenyi György esztergomi kanonokot, a diplomáciai bonyodalmak tovább burjánzásának megakadályozására, maga III. Ferdinánd nevezte meg.¹⁹ A fejedelem természetesen mindent megtett annak érdekében, hogy a paszkvillus terjedését akadályozza: az Erdélyben fellelhető példányokat elkoboztatta, s „Nagyváradon a kereskedőknél található példányokat megégették.”²⁰ Intézkedései azonban csak mérsékelt eredményt jártak. Szalárdi szerint a fejedelem még az 1644-es felső-magyarországi hadjárat indoklásában is nyomatékkal számlálta elő „a maga személye s háza ellen való nagy

¹⁴ Ifj. KEMÉNY Lajos, *Hegedős Sebestyén*, ItK, 1891, 40-41.

¹⁵ RITOÓK Zsigmondné, *Politikai satíra Magyarországon a XVI. században*, ItK, 1971, 269.

¹⁶ BENKŐ Samu, *A kolozsvári színigazgató megveretésének hiteles története* = Uő., *Órszavak*, Kriterion, Bukarest, 1984, 148-149.

¹⁷ BALLAGI, Uő., 46.

¹⁸ Id. KÖLESÉRI Sámuel, *Az nehai dicsiretes emlékezetü Christus hasznos szolgajanak, a cassai reform. ecclesianak hüseges angyalanak, idvezült Czeglédi Istvánnak, eletenek és halalanak rövid le-irasa* = CZEGLÉDI István, *Már minden épületivel s-fegyveres Házaival edgyütt, el-készült, Sion Vara...*, Sárospatak-Kolozsvár, 1675, (**)2v. (RMK I, 1187.)

¹⁹ ILLÉSY János, *Nova Transsylvania, Talio*, MKSz 1891, 230-231. – Lásd. még: REIZNER János, *III. Ferdinánd király rendelete magyar könyvek elkobzásáról 1642-ből*, MKSz, 1881, 222-226.; SZILÁGYI Sándor, *Adatok az 1640-1642-iki irodalmi per történetéhez*, MKSz, 1883, 249-257.

²⁰ TÉGLÁS J. Béla, *A történeti pasquillus a magyar irodalomban*, Szeged, 1928, 37.

bosszúteteleket”.²¹ A kutatás sikertelenségét látva Keresztúri Pál, a fejedelem hűséges, s erről az oldaláról kevéssé ismert udvari prédikátora is kéretlen gyalázkodó írást jelentetett meg Talio címmel. Talán már benne is megfogalmazódott a Bethlen Miklós által papírra vetett gondolat, miszerint az emberek „inkább megindulnak egy pasquilluson, mintsem száz prédikáción”.²²

A paszkvillus-jelenség definiálásának nehézségei

Noha a Pasquino szoborra aggatott gúnyversek hagyományát vélhetően minden magyar műfaj történeti összegzés szerzője ismerte, a különleges helyzetből adódó nyelvi, formai és terjesztésbeli sajátosságok sokáig nem keltettek különösebb érdeklődést, annak ellenére sem, hogy ezek a jellegzetességek a fő kutatási megközelítés, a mentalitástörténet számára is, információs értékkel bírnak. A hazai irodalomtudomány és a paszkvillus műfaj viszonyát ebből adódóan az ambivalencia jellemzi, amit Téglás J. Béla 1928-ban megjelent tanulmánya óta azzal szokás indokolni, hogy a műfaj darabjai általában véve nem ütnek meg a műalkotások szintjét, jóllehet a nyilvánvaló formai okok miatt kénytelen kellett helyet kell szorítani számukra „az alacsonyabb rendű és igényű költészetben”.²³ Ugyanezt a kategorikus megállapítást ismétli meg Lőkös István, az 1989-ben kiadott paszkvillusgyűjtemény utószavában, ahol úgy fogalmaz, hogy a paszkvillus „alatta marad a valódi esztétikai értékkel bíró irodalomnak”.²⁴ Ezek a kijelentések pontosan rávilágítanak arra a rosszul megválasztott nézőpontra, ami a paszkvillusok irodalmi kutatását hosszú időre ellehetetlenítette. Magától értetődő ugyanis, hogy a paszkvillusok természetükből fakadóan nem feltétlenül teljesíthetnek esztétikai elvárásokat. Különösen igaz ez a 17. század folyamán túlsúlyba kerülő, s szinte tömegcikké váló, az érzelmi túlfűtöttségre különös hangsúlyt fektető gúnyversekre. A korszerűtlen kutatói paradigma felszámolását a paszkvillusok rendszerezésére tett kísérletek hozták meg. Úttörő szerepet tulajdoníthatunk ebben Varga Imrénnek, aki Szentpáli Ferenc ürügyén, a nemesi verses paszkvillus jellegzetességeinek meghatározását tűzte céljául. Varga tartalmi szempontokat érvényesítő tipológiája a 17. század elején(!) feltűnő paszkvillusra, mint a középkori és korai újkorai gúnyirodalom hagyományainak egyenes folytatójára tekint, ami mintegy tovább gazdagítja a már addig is meglévő műfaji sokszínűséget. A hazai tradíció vonulatainak ismertetése

²¹ SZALÁRDI János *Siralmas magyar krónikája*, kiad., bev., jegyz., SZAKÁLY Ferenc, Bp., 1980 (Bibliotheca Historica), 207.

²² BETHLEN Miklós *Önéletírása*, kiad. V. WINDISCH Éva, bev. TOLNAI Gábor, Bp., 1955, I, 51.

²³ TÉGLÁS J., *Uo.*, 5. - Téglás, aki először tett kísérletet a paszkvillusi irodalom feltérképezésére, a gúnyversek összegyűjtését, Kristóf Györggyel egyetértve (KRISTÓF György, *A politikai költészetről*, ItK, 1908, 188-193.), kortörténeti értékükkel indokolja. Hasonló állásponton van Szilády Áron is. (SZ[ILÁDY] Á[ron], *Pasquillus, Cantio Apologica*, ItK, 1897, 42.)

²⁴ LŐKÖS István, *A pasquillusokról = Külömb-külömb féle jó és rossz szagú virágokkal tellyes kert: Pasquillusok a XVII-XVIII. századból*, vál., szerk., jegyz., tan. L. I., Bp., Magvető, 1989 (Magyar Hírmondó), 329.

mellett, nem tudni miért, Varga egyetlen szóval sem említette a paszkvillus különböző megjelenési formáit, sajátos fejlődéstörténetét és európai elterjedtségét, aminek az lett a következménye, hogy az általa alkotott, s máig használt definíció, a korábbi időbeli korlátozáshoz hasonlóan, műnemileg is szűken határolja be a paszkvillus-irodalmat: „A pasquillus olyan gúnyvers, melynek létrehozója az alkalmosság, célja az irányzatosság. Hátterében mindig ott találunk valamilyen indulatot, érzelmi telítettséget, mely a támadás lírai alapját szolgáltatja. Bár vannak a műfajnak epikus jellegű hajtásai, a pasquillus műnemét tekintve lírai alkotás. A valódi vagy vélt sérelmet, bűnt, aljasságot, hibát, ferdeséget ostorozva vagy védelmezve, ritkán tárgyilagosan, legtöbbször elfogultan ír egyénekről, közösségekről. Célba vesz egyházi és világi vezetőket, a személyeken túlmenően intézményeket, törekvéseket. Céljának megfelelően nemcsak bírál és fedd, hanem ócsárol, sokszor becsmérel és rágalmaz is.”²⁵ Elég hamar nyilvánvalóvá vált, hogy Varga koncepciójának az új műfaj jelentkezésére vonatkozó része nem tartható. Ritoók Zsigmondné már 1971-ben, a 16. századi világi jellegű gúnyiratokról készített alapos összegzésében megírta egy 1565-ben keletkezett, Kovacsóczy Farkasnak tulajdonított, latin nyelvű dialógus történetét, amire egyértelműen paszkvillusként hivatkozott.²⁶ Az 1980-as években, mintegy másfél évszázaddal a hasonló témájú skót és német kiadványok után²⁷, a Magvető Kiadó két antológiát is közreadott a 16-18. század gúnyvers-irodalmából²⁸, de ezek a műfaji határokat néhol figyelmen kívül hagyó válogatási elveik, és a kellő mennyiségű jegyzetanyag hiánya miatt nem arattak osztatlan szakmai sikert.²⁹ Közben azonban már készült Hargittay Emil, több mint száz gúnyvers műfaji, szerkezeti és verselési sajátosságait rendszerbe foglaló tanulmánya, ami több ponton is felülírta a Varga-féle koncepciót. Ezek közül legfontosabb az a javaslat, ami a paszkvillus fogalmát, kizárólag a politikai gúnyversekre alkalmazó definíciós korlátozás feloldását sürgeti.³⁰ Hargittay ésszerű felvetése akaratlanul is egy százéves, ám azóta egyáltalán nem idé-

²⁵ VARGA, *A nemesi verses...*, i. m., 291.

²⁶ RITOÓK Zsigmondné, *A politikai satíra Magyarországon a XVI. században*, ItK, 1971, 274.

²⁷ *A Book of Scottish Pasquills (1568-1715)*, ed. James MAIDMENT, Edinburgh, 1828, I-III.; *Satiren und Pasquillen aus der Reformationszeit*, hrsg. Oscar SCHADE, Hannover, 1863, I-III.

²⁸ *Hatvanhat csúfos gajd: XVI-XVIII. századi magyar csúfolók és gúnyversek*, vál., kiad., tan., jegyz.

HARGITTAY Emil, Magvető, Bp., 1983 (Magyar Hírmondó); *Külömb-külömb féle jó és rossz szagú virágokkal tellyes kert: Pasquillusok a XVII-XVIII. századból*, vál., szerk., jegyz., utószó LŐKÖS István, Magvető, Bp., 1989 (Magyar Hírmondó).

²⁹ VARGA Imre, *Külömb-külömb féle jó és rossz szagú virágokkal tellyes kert: Pasquillusok a XVII-XVIII. századból*, MKSz, 1990, 176-178.

³⁰ „Megjegyzem azonban, hogy a római Pasquinóról elnevezett műfajnak a XVI-XVII. században tágabb jelentéstartalma volt, mint ahogy azt a szakirodalomban használjuk. Paszkvillusnak neveztek általában minden verses és prózai gúnyiratot... Kérdés tehát, hogy helyes-e a paszkvillusnak a politikai gúnyversre értett leszűkítő jelentéstartalmú használata, hiszen Pápai Páriz szerint is a paszkvillus(ok) szinonimái: »famosus liber«, »famosi libelli«, »famosum carmen«, »famosi versus«, vagy »mocskoló irás«.” HARGITTAY, *i. m.*, 313.

zett meghatározáshoz való visszatérést jelentett, mely azonban ma is érvényesnek tekinthető: A paszkvillus „Nem költészet és nem politika, de ennek a kettőnek különös vegyülete. Formájára, ha verses vagy prózai; előadására, ha szatirikum vagy epikum; nyelvére, ha magyar vagy idegen, fölötte változó; tartalmára kiválóan gazdag s irányában minden fölfogást, gondolkodásmódot, észjárást és társadalmi rendet híven szolgáló. Lévéen ilyen meghatározatlan minden részlete vagy eleme, természetesen az elemek összessége, vagy a részek egésze s így a pasquillus maga is nehezen jellemezhető. Szüli az alkalom, világgá röpi a szó s tartalmáért szeretik vagy haragusznak rá. Mindig egy iránynak képviselője, vagy eszmének hordozója, vagy fölfogásnak hirdetője, nem magáért van hanem azért az irányért, eszméért, fölfogásért, melyet képvisel, hordoz és hirdet.”³¹

A váradi Pasquillus szerzőjének műveltsége

A paszkvillus a 17. század közepére Erdélyben is afféle diverzáns műfajjává, a kritika és a gúny nagy nyilvánosságra számot tartó eszközévé vált. Felbukkant mindenütt, ahol a pártoskodás felütötte a fejét, úgy a világi, mint az egyházi életben. A vallással és a vallásossággal kapcsolatos felhasználása leginkább a katolikus-protestáns vitákban volt jellemző, de a protestáns felekezetek teológiai nézetkülönbségeinek kiéleződése után, mind gyakrabban a református-evangélikus összetűzésekben is.³² A váradi *Pasquillus* azonban nemcsak azért számít rendhagyónak, mert a reformátusok „egymás közötti gúnyolódását” hozza felszínre, hanem azért is, mert a szerző nem törekszik inkognitója megőrzésére.

A költő versebe csempészett műveltségeleseit kutatva mindjárt nyitóstrófában arra lehetünk figyelmesek, hogy a nagyrészt lokális mondanivaló meghallgatására az egész magyarságot buzdítja:

„Magyarok, jámborok, szómat meg halljátok,
Kik Pannoniában telepedvén vadtok,
Erdély s Magyar Országban kik el oszlottatok,
Kérlek, beszédemet most meg hallgassátok.”

Ez önmagában még nem is volna különös, hiszen tudjuk, hogy „A pasquillus akkor válik jelentős alkotássá, mikor szerzőjének a személyek elleni bírálatát, gúnyolódását sikerül országos fontosságú, lényeges problémává emelnie”³³, ám Magyarország Pannoniaként való megnevezése, a 17. század közepén már anakronisztikusnak hat. A versszak egésze egyébként is a 16. századi históriás énekek felütéseire emlékeztet, s érdekes párhuzama Valkai András 1571-ben napvilágot látott, *Hariadenus tengeri*

³¹ ERDÉLYI Pál, *Költeményes régiségek: XVII. századi magyar kézirat*, MKSz, 1891, 53.

³² Kassán például 1649-ben a református és evangélikus felekezetek között kirobbant vitában „az indultatos felek... darabos pasquillusokkal vérezték egymást kölcsönösen.” KEMÉNY Lajos, *Tizenhetedik századbeli pasquillusok*, ItK, 1906, 95.

³³ VARGA, *A nemesi verses... i. m.*, 291.

tolvaj históriájának kezdő másfél szakasza, amit annakidején valószínűleg a kiadó, Heltai Gáspár írt át:

„Iamborok kérlec most meg halljatoc,
Minnyaian kic itten jelen vattoc:
Egyéb dolgokat hatra hadiatoc,
Istennec dolgait czodallyatoc.

Egy dologrol most nektec emleközem,
Kérlec halgassatoc meg én beszédem...”³⁴

A gúnyvers folytatásában a versszerzés évét megelőző esztendőben történt eklipszsről olvashatunk, ami a szerző elgondolása szerint a közelgő apokalipszis előjele volt:

„Az üdők el multak, mindenek változnak,
Még az csillagok is egekben bujdosnak,
Nap és hold egy más közt gyász ruhát hordoznak,
Azok is minékünk ugyan praedicálnak.

Nem régen az szép nap az ég közepiben,
Meg sirata minket szomorú köntösben,
Világát elhagyá mind szinte dél színben,
Hogy tanulnánk tülle, lennénk meg térésben.

Mit példázzon a nap, nem világi dolgot,
Hogy ha meg forगतod az sok irásokat,
Akarja mutatni az sok ujságokat,
Az Christus aklyában sok találmányokat.

Másodszor jelenti ez világnak végít,
Amaz rettenetes napnak el jövését,
Az Christus színének hamar jelenését,
Mind az egész földnek az vétkes terhét.”

Az 1654. augusztus 12-én bekövetkezett természeti jelenségről Georg Kraus krónikájában így számolt be: „Koromsötét lett, és három csillagot lehetett a nap mellett látni, a levegőben lévő madarak pedig nem tudtak repülni, és kénytelenek voltak földre szállni. Oly jelenség és esemény, amely 9 órától 12 óráig tartott...”³⁵ Nem lehet kétséges, hogy a közel teljes napfogyatkozás óriási riadalmat keltett, dacára annak, hogy például Israel Hiebner szász asztronómus már nyolc évvel korábban előre jelezte kalendáriumában. „Ha belenézek a Bibliába és az ég nyitott könyvébe, elmém szerint

³⁴ RMKT XVII/9, 117, 550.

³⁵ KRAUS, *Uo.*, 280.

oly pontosan talál [a kettő], hogy teljességgel úgy vélem: ez az idő lesz az utolsó és nem fog 20 évnél tovább tartani; tehát még 12 esztendő van hátra.” – írta Hiebner 1646-ban arra utalva, hogy a napfogyatkozás a világ 1666-ban bekövetkező végét jelzi.³⁶

Az égi jelenségek földi dolgokra érvényes jellé konvertálása, s a jelek alapján elkészített prognózisokban való hit, a reformáció kora óta hatott Erdély közgondolkodására. Keserű Bálint, Alsted és Bisterfeld, a mérsékelt chiliazmus teoretikusainak 1630-as Gyulafehérvárra érkezéstől számítva, egyenesen „spiritualista-profetikus irodalmi invázióról” beszél, ami egészen Comenius Sárospatakról való távozásáig tartott.³⁷ A Comenius protezsálta Nicolaus Drabik víziói II. Rákóczi Györgyre is nagy hatást gyakoroltak³⁸, sőt Kvac sala János szerint már Bethlen Gábor és I. Rákóczi György is tudatosan, chiliaszta tudósokat hívott Erdélybe.³⁹ A fejedelmi pártfogás tudatában kevesen voltak azok, akik szkepticizmusuknak hangot adtak volna. Közülük különöse okán Miskolci Csulyak Gáspár véleményét érdemes idézni, aki a chiliasztákról, mint a puritánok szélsőséges szektájáról írt: „CHILIASTAK, avagy ezeresek, kik tsuda dolgokat álmodoznak a Christusnak országáról, allatvan hogy az utolsó ítélet előtt ezer esztendővel bizonyosan el kellyen jöni a Christusnak, és itt a földön a hivek között ezer esztendeig fog Királyságot viselni... Sokan elméjeket e felől haszontalanúl fáraztyák; némellyek ennek elötte azoknak az Esztendöknek kezdetit 1650 Esztendőre vetették vólt, de abban immár kiszakattak; némellyek 1656. Esztendőre határozzák, mivel (ugymondanak) a Víz özön előtt valo Világis annyi ideig vólt fenn. Melly értelemhez még némelly Orthodoxus Theologusokis igen sodoritanak.”⁴⁰

A különböző jövendölések, próféciák és a chiliaszta váradalmak korabeli irodalmának és hatástörténetének bemutatása nagyon messzire vezetne⁴¹, ezért inkább egy, a váradi *Pasquillusszal* is összefüggésbe hozható esetet említünk Haller Gábor naplójából, mint a korabeli nézetek gyakorlati lecsapódásának példáját. 1642-ben

³⁶ *Uo.*, 281.

³⁷ KESERŰ Bálint, *„Rajongók” Erdélyben = Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*, szerk. KOVÁCS András, SIPOS Gábor, TONK Sándor, Kolozsvár, Erdély Múzeum-Egyesület, 1996, 208.

³⁸ KVACSALA János, *Comenius és a Rákóczyak*, BpSzle, 1889, 113–150.

³⁹ KVACSALA János, *A XVII. századbeli chiasmus történetéhez*, ProtSzle, 1890, 428–450.

⁴⁰ MISKOLCI Gáspár, *Angliai Independentismus avagy Az Ecclesiái fenyítékben, és a külső Isteni tiszteletre tartozó jó rendtartásokban, minden Reformata Ecclesiaktól különböző fejetlen lábság*, Franeker, 1654, 141–142.

⁴¹ Néhány fontosabb tanulmány a kérdésről: VISKOLCZ Noémi, *Jövendölések és váradalmak 17. századi protestáns irodalmunkban = A harmincéves háború prófétái és chiliasztái*, szerk. KESERŰ Gizella, Szeged, k. n., 2003, (Fiatal Filológusok Füzetei Korai Újkor, 4/1), 65–93., Curtis V. BOSTICK, *The Antichrist and the Lollards: Apocalypticism in Late Medieval and Reformation England*, Brill, Leiden-Boston, 1998 (Studies in Medieval and Reformation Traditions); Howard HOTSON, *Paradise postponed: Johann Heinrich Alsted and the Birth of Calvinist Millenarianism*, Kluwer, Dordrecht, 2000 (International Archives of the History of Ideas, 172).

Gidófalvi S. Balázs belényesi prédikátor, korábbi váradi rektor, a „világ végít pünkösztig terminálta, melynek bizonyosságára életét kötötte”.⁴² Az ilyesfajta fogadkozások, a kalendáriumokban olvasható jövendölések és a korabeli röplapok mindenféle extrém torzszülöttekről való tudósítása után, nem nehéz elképzelni, a teljes népesség által tapasztalható nappali elsötétedés hatását.⁴³ Kérdés persze, hogy a napfogyatkozással összefüggésben megfogalmazott prófécia valóban új-e, hiszen a versszerző a szövegrész forrásaként, a jövendölés bizonyosságát is erősítve Szent Pált, bizonyos prófétai írásokat, valamint néven nem nevezett „Írásokat” jelölt meg.

„Ezek mind meg esnek hamar üdő mulva,
Mint az nap mi nekünk tavaly meg mutatta,
Propheták írása mind azt bizonyítja,
Az üdő folyása ugyan azt kiáltja.

Szent Pál mint meg mondta, szakadások lesznek,
Utolsó üdőben ezek mind bételnek,
Mint mostan immáron sokan el tévedtek,
Az Christus aklyából ki térni készültek.”

A próféták közül Ésaías (5, 30.; 13, 9-10.), Ezékiel (32, 7-8.), Jóel (2, 10.; 2, 31.; 3, 15.), Ámós (8, 9.) és Mikeás (3, 6.) is foglalkozik az utolsó idők eseményeivel, „az Úr nagy és rettenetes napjának” eljöttével, melynek egyik előjele az lesz, hogy a Nap és a Hold elsötétednek. Ámós ráadásul úgy fogalmaz, hogy: „És leszen azon a napon, azt mondja az Úr Isten: Lenyugtatom a napot délben, és besötétítem a földet fényes nappal.” Pál apostol a Timóteushoz írt első levelének negyedik, és a thesszaloniki gyülekezetnek írott második levelének második részében szól ugyanerről a kérdéstről, egy másik előjelét is említve: „A Lélek pedig nyilván mondja, hogy az utolsó időben némelyek elszakadnak a hittől, hitető lelkekre és gonosz lelkek tanításaira figyelmeztvén.” A napfogyatkozás és a hittől való elszakadás tehát a Biblia szerint az utolsó időket prognosztizálja, s mivel a versben szereplő lelkészeket és tanárokat a szerző eretneknek tekinti, mindkét előjel beteljesedettnek látszott.

Bármennyire is invenciózusnak tűnik ez az érvelés, nem számít újnak, hiszen már egy évszázaddal korábban is felbukkant Károli Gáspár *Két könyvében*, ahol az Isten ítéletének közelségét jelző harmadik jelenség leírásában az olvasható, hogy: „Az napoknak utánna (azaz Jeruzsálemnek veszedelmének utánna) az nap meghomá-

⁴² HALLER Gábor *Naplója* (1631-1644) = *Erdélyi történelmi adatok*, szerk. SZABÓ Károly, IV, Kolozsvár, 1862, 76.

⁴³ Johann Misch 1658-as kalendáriumában a következőket írta: „A’mi ez Eclipsisekből való jövendölést illet, nem kételkedem, hogy nemelly jövendölök, és félelmes Kalendárium írók ismég az emberneknek hertelen elrettenést verjenek szivekbe, és javalyák, hogy kapukat, ablakokat, és háza hasadékit bé-czinállyák, a kútakat bé-zárják, és magokat föld alatt való rejtekbe rejtsek, ’s a nap árnyéki előtt el bújjanak.” KISS Farkas Gábor, *Johann Misch Astrophilus Nagyszombatban*, MKSz, 2005, 151.

lyosodik és a holdnak nem leszen világossága”⁴⁴, „...természet ellen való fogyatkozások lesznek a napban és az holdban... Ezt még nem látjuk, de az ítélet napjának előtte meglátjuk.”⁴⁵ A negyedik jelenségnél: „Szent Pál azt mondja: Az Szentlélek nyilván mondja, hogy az utolsó időkben némelyek elszakadnak az igaz tudomány mellől és hisznek az hamis és csalárd lelkeknek és az ördögi tudománynak...”⁴⁶ De nemcsak Károli érvei, hanem szófordulatai is ismétlődni látszanak a *Pasquillus*-ban. A *Két könyv* szövegének alapján érthetjük meg pontosan, hogy mit jelentenek a Krisztus aklában lévő találmányok. „...soha nem volt az külső dolgokban való bölcsesség olyan bőségesen mint most és soha ennyi új találmányok nem voltak.” – írta Károli, a már az ő korában is óriásinak tűnő tudományos és technikai fejlődéssel kapcsolatban, ami szerinte szintén a világ végét vetíti előre. S mennyivel inkább igaz lehetett megállapítása a száz évvel későbbi állapotokra. Újabb jel a *Két könyv* szerint az is, hogy „Ez világnak állapotja hogy ilyen megalázott, az természetnek folyásai külső dolgokban hogy ilyen igen megfogyatkoztak, és továbbá, hogy az időnek folyásában csuda változások vagynak, ezek is jelentik az ítéletnek napjának hamar való eljövését.” A *Pasquillus* „üdünek folyása” kifejezése tehát nem az idő múlására utal, hanem arra, hogy „az telet az nyártul és az nyarat az téltől alig választhatjuk meg.”⁴⁷ A szövegek ilyen nagyfokú egyezése miatt igencsak valószínűnek látszik, hogy a *Pasquillus* írója ismerte Károli művét, s tudatosan hivatkozott a bibliafordító „istenes vénember” szövegére és tekintélyére. Ezáltal elkerülhette, hogy konstrukciója az asztronómussal szemben felmerülő kétségek miatt összeomoljon.

S ha már a szerző közvetlenül is tetten érhető műveltségelemeinél tartunk, szólnunk kell a 15. versszak szokatlan latin rímzavairól is.

„Samuel Enyedi mi közöttünk exlex,
Indoctus medicus, optimus carnifex,
Nám ő is olyan lett, mint a zavaros fex,
Az vérontók között mi nállunk egyik grex.”

Enyedi, a váradi majd a nagyenyedi kollégium kartéziánus tanára, aki Regiusnál tanulta az orvostudományt, tehát törvényen kívüli, tanulatlan orvos és kiváló hóhér, aki a söpredékhez hasonló. Az utolsó sor nagyon nehezen értelmezhető, mert a grex jelentése nyáj, csorda, falka, átvitt értelemben az egyház. Még ez az erőltetett rím sem keltett mindeddig különösebb érdeklődést, pedig némi kutatással kideríthető, hogy ezek a szavak Thomas Lansiusnak a jó és rossz dolgok katalógusát tartalmazó híres hexameteireiből valók.

„Lex, Rex, Grex, Res, Spes, Jus, Thus, Sol, Sal, (bona) Lux, Laus;

⁴⁴ KÁROLI Gáspár, *Két könyv* = K. G. *Válogatott munkái*, kiad. VARGHA Balázs, Magvető, Bp., 1958 (Magyar Könyvtár), 25.

⁴⁵ *Uo.*, 26.

⁴⁶ *Uo.*, 27.

⁴⁷ *Uo.*, 30.

Mars, Mors, Sors, Fraus, Fex, Styx, Nox, Crux, Pus, (mala) Vis, Lis.”⁴⁸

Az ún. Proteus-sorok, amik elnevezése a mitológiai tengeristen alakváltoztató képességére utal, a matematikai permutáció példái. Lansius kiszámította, hogy a 11 egyszótagú szó, kiegészülve a kétszótagú bona-val vagy a mala-val, amik mindig az ötödik verslábba esnek, 39916800-féleképpen variálható úgy, hogy a hexameterek metruma megmaradjon.⁴⁹ Lansius könyve egyébként a retorikaoktatásban, a deklamáció beszédfajtájának elsajátításához használt szöveggyűjtemény volt, „amely - egy 1613 szeptemberében 21 résztvevővel megtartott consultatióknak megfelelően - ellentétes szónoklatok összecsapásában dicsőíti (laudatio), majd gáncsolja (vituperatio) az egyes európai nemzeteket.”⁵⁰ A kötet valószínűleg a váradi kollégium tankönyvei között is szerepelt, hiszen a *Pasquillus* szerzője a hexameterek elemei közül többet is becsempészett versébe. A 42. sorban bukkan fel a fraus, s ami mindenképpen tudatos alkalmazásra vall, bokorrímként, az 57-60. sorban, szóösszetételben az (ex)lex, (carni)fex, önmagában pedig a fex és a grex.

Pál apostol szakadásokra vonatkozó jóvendőléseinek aktualizálását egy történeti strófa vezeti be, melyben szó esik az erdélyi szentháromság-tagadók vezéralakjairól, Giorgio Blandrataról és Dávid Ferencről.

„Ilyen volt Blandrata, Dávid Ferencz apja,
Ki Szamos-Ujvárbán Erdélyben rothada,
Minden eretnekek ez széles világban,
Valakik voltak hűt változásában.”

A szerző szerint egyikük még 1655-ben is „Szamos-Ujvárbán Erdélyben rothada”. Az információ természetesen téves, hiszen tudjuk, hogy Blandrata, aki 1562-ben érkezett a fejedelemségbe és 1578-as összekülönbözésükig Dávid Ferencsel munkálkodott együtt, Erdélyben nem szenvedett fogságot. Dávidot viszont 1579-ben Báthory Kristóf éppen Blandrata sugalmazására börtönözte be, de nem Szamosújváron, hanem Déván, ahol Dávid rövidesen meg is halt. A jelen idejű kijelentés és a téves helyszínmegjelölés okán arra gyanakszunk, hogy a versszakban valójában két történet mosódik össze. Az egyik nyilvánvalóan Blandrata és szellemi „fia”, neveltje Dávid Ferenc eretnekségét idézi meg, melynek veszedelmes példája gyakorta felbukkan az antipuritán szövegekben is. A másik történet feltehetően Péchi Simoné, aki fogadott fia, valamint jogi és szellemi értelemben is örököse volt annak az Eössi Andrásnak, aki a hagyomány szerint a szombatosságot „kitalálta”.⁵¹ Péchi, Bocskai és Bethlen Gábor bizalmi embere, két ízben szenvedett fogságot. Első alkalommal,

⁴⁸ TARNAI Andor, *A consultatio Magyarországon: A politikai nevelés irodalmi formáinak és stílusának történetéhez*, ItK, 1986, 637.

⁴⁹ Jacob BERNOULLI, *The Art of Conjecturing: Together with Letter to a Friend on Sets in Court Tennis*, transl., intr., notes Edith DUDLEY SYLLA, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2006, 197.

⁵⁰ KECSKEMÉTI Gábor, *A genus iudiciale a 16-17. századi magyarországi irodalomban és irodalomelméletben*, ItK, 2005, 263.

⁵¹ PIRNÁT Antal, *Gerendi János és Eössi András*, ItK, 1970, 680.

1621-ben Váradon tartóztatták le árulásért, s ezután néhány hónapig Szamosújváron raboskodott⁵², másodszer pedig 1638-ban immár „zsidózó” hite miatt.

A népi kultúra és a klasszikus műveltség elemeinek keveredését figyelhetjük meg a *Pasquillus* kígyókkal kapcsolatos hasonlataiban.⁵³ A kígyókő fűjás, a fiait szoptató szárnyas áspiskígyó, a vipera mérgének lerakása és a halálos tekintetéről hírhedt baziliszkus megidézése, a kígyókról szóló korabeli hiedelmek zavaros összevegyülésére mutat. A magyar néphagyomány szerint ugyanis egyetlen kígyó nem fújhat kígyókövet, mert azt, az egy helyre összegyűlt kígyók fűjják.⁵⁴ Nincs olyan bestiárium, ami az áspisnak emlős- vagy antropomorf jelleget tulajdonítana, ráadásul az áspisnak nincs is szárnya. Wolfgang Franzius szerint a vipera valóban képes lerakni a mérgét, ám nem akkor, amikor fél, hanem akkor, amikor a Muréna nevű tengeri hallal bagzik.⁵⁵ A baziliszkus halálos pillantásáról, s magáról a kígyók királyának nevezett kitalált állatról igen sokan írtak Pliniustól, Sebastian Münster-en át Franzius-ig, a gúnyversíró mégis az áspist tette meg szárnyas kígyónak a baziliszkus helyett.⁵⁶ A kígyókkal kapcsolatos költői képek természetesen a biblia nyomán kialakult negatív jelentéstartalmakat hozzák felszínre, a *Pasquillus*-ban a csalárdság, a gyalázás és legfőképpen az eretnekség gondolati párhuzamait. A baziliszkus önmagában is a bűn, a halál és az Antikrisztus szimbóluma, így tehát a viperához és az ápishoz kapcsolódó nézetekkel együtt szorosan kötődik az apokaliptikus előjelekhez.

A paszkvillus-szerzők műveltségéről általában eléggé lesújtó a kép⁵⁷, de kivételek itt is akadnak, s amint láthattuk, egyértelműen közéjük tartozik a váradi

⁵² KOHN Sámuel, *A szombatosok történetük, dogmatikájuk és irodalmuk: Különös tekintettel Péchi Simon főkancellár életére és munkáira*, Athenaeum, Bp., 1889, 186.; Péchy Simon, *Bethlen István erdélyi gubernátorhoz írt levele 1621-ről = Erdélyi történelmi adatok*, szerk., kiad. MIKÓ Imre, III, Kolozsvár, 1858, 350-357.; DÁN Róbert, *Péchi Simon letartóztatása 1621-ben*, ItK, 1974, 66-70.

⁵³ Az otthonról hozott és az iskolában szerzett ismeretek összeolvadására érdekes példa Miskolci Csulyak Gáspár egy tévedése, aki Ezopusz rókjának szájába adva idézte a magyar népmeséből ismert „vert viszen veretlen...” szólást. MISKOLCI, *Angliai independentismus...*, i. m., 97.

⁵⁴ ERDÉSZ Sándor, *Adatok a magyar kígyótisztelethez*, NyJAMÉ 1972-1974, 1982, 173.

⁵⁵ Wolfgang FRANZIO, *Historia Animalium Sacra, Witebergae*, 1613, 731.; MISKOLCI Gáspár, *Egy jeles vad-kert: Avagy az oktan állatoknak históriája*, vál., kiad., tan. STIRLING János, Magvető, Bp., 1983 (Magyar Hírmondó), 392.

⁵⁶ *The Natural History of Pliny*, transl., notes John BOSTOCK, H. T. RILEY, II, London, 1855, 282.; Sebastiano MÜNSTER, *La Cosmographie universelle contenant la situation de toutes les parties du monde, avec les proprietés et appartenances*, Basle, 1552, 1387.; FRANZIO, i. m., 742-745. - Az először 1658-ban kiadott *Orbis Pictus*-ban Comenius is megemlítette a baziliszkuszt és különleges képességét (Joannes Amos COMENIUS, *Orbis Pictus*, Posonium, 1798, 61.), amiben csak a 17. század végétől kezdtek kételkedni. Miskolci Csulyak Gáspár hitetlenségének adott hangot 1691-ben elkészült Franzius-fordításában (MISKOLCI, *Egy jeles...*, i. m., 614.), majd az *Orbis Pictus* 18. század második feléből származó kiadásainak csúszómászókról szóló szövegébe toldották be azt a megjegyzést, hogy „de tsupa nézésével még a basiliskus sem öl meg; noha a régiek úgy tartották.” NAGY Károly Zsolt, *Orbis Sensualium Pictus – A' Látható Világ lefestve: Joh. Amos Comenius művének s különböző kiadásainak összehasonlításából nyert néhány tanulság*, Egyháztörténeti Szemle, 2002, 75.

⁵⁷ LŐKÖS, *Uo.*, 330.

Pasquillus költője is. Róla, akárcsak a versszerzés körülményeiről, többféle feltételezés is kering, melyeknek egyetlen kiindulópontja és teljes argumentációja a paszkvillus utolsó szakasza:

„Írám ezt Váradon az scholában talpon,
Mikor vacsorához készülénk számosen,
Igazán forgatván elmémet nagy bátron,
Míg az étket látnám fenn lenni asztalon.”

Ez alapján vélekedett úgy Szabó Károly, hogy a szerző, Tarpai Szilágyi András és Enyedi Sámuel „hivatalnoktársa” lehetett, de semmiképpen sem diák, mert ők vélhetően nem lehettek olyan bátrak, hogy ennyi lelkészt és tanárt egyszerre merjenek kigúnyolni.⁵⁸ Varga Imre mindezt még megtoldta azzal, hogy egy diák nem is ismerhette ilyen mélyrehatóan a bihari esperesség papjait.⁵⁹ Hipotézisüket azonban cáfolja az a tény, miszerint a váradi kollégiumban ez idő tájt csak két tanár állt egyszerre alkalmazásban, így tanár semmiképpen sem lehet a szerző. A helybeli lelkészek szintén kizárhatók, hiszen mindannyiukat megemlíti a gúnyversben. A diákok merészsége azonban egyáltalán nem tűnik olyan valószerűtlennek, mint ahogy azt Szabó állítja, sőt egy lehetséges diákszerzőnek nem is feltétlenül volt szüksége arra, hogy alaposan ismerje a kigúnyolandó személyeket, akikről ha akart, társaitól is szerezhette információkat.⁶⁰ A poéta, írás közben Pálfi József szerint sorban állt, Fekete Csaba szerint viszont terített asztalnál ült, ahol azon frissiben el is énekelte a szerzeményt. Ezek a szituációk azonban nem túl életszerűek. Az utolsó strófa alapján csak két dolgot állíthatunk biztosan: azt hogy a versíró állt, amikor többen is készülődtek a vacsorához, és addig írt, amíg mindannyian be nem fejezték az étkezést. Ez alapján arra gyanakszunk, hogy a szerző talán egy diák tisztségviselő lehetett, aki az étkezés rendjét felügyelte.

A viselt posztjára utaló költő, a paszkvillus-szerzők szokásával ellentétben, úgy tűnik nem akart teljes homályban maradni, s ha viszonylag szűk körben is, de leleplezte önmagát. A furcsa az, hogy mindezt egyáltalán nem ítélte veszélyesnek, sőt mintha önmagát akarná reprezentálni, műveltségét és tehetségét is fitogtatta. Szembetűnő az is, hogy elmondása szerint nyilvános helyen írt, amivel a tettenérés lehetőségét kockáztatta. Ezek a körülmények mind arra utalnak, hogy nem félt az esetleges retorzióktól, ami jelentheti azt is, hogy a kipellengérezett lelkészek és tanárok pozíciói korántsem voltak olyan erősek, mint a kutatók eddig gondolták.

⁵⁸ SZABÓ Károly, *Egy gúnyirat a váradi ref. esperesség presbyterianus papjai ellen, 1655-ből*, MPEIF, 1870, 591.

⁵⁹ RMKT XVII/9, 683.

⁶⁰ Ezen az állásponton van Pálfi József (PÁLFI József, *A református felsőoktatás Erdélyben: Universitas-sors a reformációtól a Kolozsvári Tudományegyetemig*, Debrecen-Nagyvárad, 2008, Doktori értekezés kézirat, 72.) és Major Huba is (MAJOR Huba Zsolt, *A váradi református főiskola története (1558-1660)*, Nagyvárad, 1977, Kézirat, 275.).